

УДК 347.942
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.127>

С. А. Чванкін
кандидат юридичних наук, доцент,
голова Асоціації слідчих суддів України,
голова
Київського районного суду м. Одеси
orcid.org/0000-0002-9800-854X

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У науковій статті досліджено характеристики електронного документа як доказу в цивільному процесі. Доведено існування тенденції до постійного збільшення питомої ваги електронних документів у загальній масі судових доказів через поступовий перехід на електронний документообіг в органах державної влади та місцевого самоврядування, стрімкий розвиток електронної комерції та інші процеси диджиталізації суспільних відносин.

Розкрито етапи формування електронного документа, розглянуто матеріальні, електронні та комбіновані документи і можливість їх використання як доказів у цивільних справах, визначено переваги та хиби електронних документів порівняно з матеріальними. Проаналізовано ознаки електронних документів як доказів у цивільному судочинстві.

Встановлено різницю між обов'язковими та факультативними реквізитами електронного документа й визначено вплив електронного підпису на юридичну силу та допустимість електронного документа як доказу в цивільній справі. Визначено як саме факультативні реквізити, зокрема такі як електронна печатка та електронна позначка часу, впливають на юридичну силу електронного документа, його доказову силу, релевантність у процесі судового доказування фактичних обставин цивільної справи.

Охарактеризовано відмінності між оригіналом електронного документа як доказу в цивільному процесі та його копіями, а також порядок засвідчення копій електронних документів для їх подання до суду. Визначено процесуальні особливості використання електронних документів у процесі судового доказування в цивільних справах.

У процесі здійснення характеристики комбінованих документів як доказів у цивільному судочинстві встановлено їхні відмінності від матеріальних та електронних документів, а також встановлено ознаки, за якими визначається їх належність до письмових чи електронних доказів у цивільному процесі.

Зроблено висновок, що особливістю використання електронних документів як доказів у цивільних справах є те, що їхня юридична сила залежить від наявності електронного підпису.

Ключові слова: цивільний процес, судове доказування, паперовий документ, юридична сила доказу, релевантність доказів, комбінований документ.

Chvankin S. A. THE USE OF ELECTRONIC DOCUMENTS AS EVIDENCE IN CIVIL JUDICIAL PROCEEDINGS

This scientific article examines the characteristics of an electronic document as evidence in civil proceedings. There is a tendency to a constant increase in the share of electronic documents in the total mass of court evidence in connection with the gradual transition to electronic document management in public authorities and local governments, the rapid development of e-commerce and other processes of digitalization of public relations.

The stages of electronic document formation are revealed, material, electronic and combined documents and possibility of their use as evidence in civil cases are considered, the advantages and disadvantages of electronic documents in comparison with material ones are determined. The features of electronic documents as evidence in civil proceedings are analyzed.

The difference between mandatory and optional details of an electronic document is established and the influence of an electronic signature on the legal force and admissibility of an electronic document as evidence in a civil case is determined. It is defined how optional details, in particular such as electronic seal and electronic time stamp, affect the legal force of an electronic document, its probative value, relevance in the process of judicial proof of the facts of a civil case.

The differences between the original electronic document as evidence in civil proceedings and its copies are described, as well as the procedure for certifying copies of electronic documents for submission to the court. Procedural features of the use of electronic documents in the process of judicial evidence in civil cases are determined.

In the process of characterization of combined documents as evidence in civil proceedings, their differences from material and electronic documents are established, as well as the signs by which their affiliation to written or electronic evidence in civil proceedings is determined.

It is concluded that the peculiarity of the use of electronic documents as evidence in civil cases is that their legal force depends on the presence of an electronic signature.

Key words: civil process, court evidence, paper document, legal force of evidence, relevance of evidence, combined document.

Постановка проблеми. В Україні відбувається цифровізація економіки та діловодства. Український уряд поступово переходить на електронний документообіг. Відповідно до п. 2 Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з елек-

тронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55, основною формою провадження діловодства в установах є електронна. Документування управлінської інформації в установах здійс-

нюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації в паперовій формі, якими визнаються: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України [1].

У приватному секторі електронний документообіг та електронна комерція розвивається набагато активніше, ніж у державному, адже приватні компанії швидко оцінили ті можливості, які надає використання інформаційних технологій для розвитку бізнесу.

Поступовий перехід на електронний документообіг в органах державної влади та місцевого самоврядування, стрімкий розвиток електронної комерції неодмінно призведе до того, що питома вага електронних документів серед судових доказів буде збільшуватись. З часом електронний документ витіснить паперовий документ з позиції основного виду доказів у вітчизняному цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Така тенденція вже є очевидною. Тому як юридичною наукою, так і судовою практикою має бути вироблено чіткі та однозначні підходи до порядку використання електронних документів як доказів у судовому процесі.

Проблеми використання електронних документів як доказів у судових справах досліджувалися в наукових працях багатьох учених, серед яких: Ю. Білоусов, Н. Блажівська, О. Боннер, О. Вершинін, С. Ворожбит, Н. Голубєва, К. Дрогозюк, В. Молчанов, Ю. Павлова, В. Петренко, І. Решетнікова, Т. Степанова, М. Строгович, М. Треушніков, Т. Цюра, Д. Цехан та інші. Однак існування багатьох дискусійних питань у межах теми та цілої низки проблем правозастосовної практики дають підґрунтя для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою наукової статті є здійснення аналізу ознак електронного документа та встановлення особливостей його використання в процесі судового доказування в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, зокрема обов'язкові реквізити документа (ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [2]).

Під електронним документом як самостійним засобом доказування в цивільному процесі Ю. Павлова пропонує розуміти зафіксовану в елек-

тронній (цифровій) формі інформацію (зокрема, текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові [3, с. 5].

Електронний документ як доказ у цивільній справі характеризується такими ознаками:

1. Якщо електронний документ надається до суду на підтвердження певних обставин цивільної справи, він повинен мати всі властивості судового доказу: бути належним, допустимим і достовірним.

2. Електронний документ є різновидом електронних доказів, а отже має характеристики електронних доказів: інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи (ч. 1 ст. 100 ЦПК [4]). Водночас не всі електронні докази є електронними документами.

3. Доказова інформація в електронному документі може існувати у формі тексту, графічного зображення, плану, фотографії, відео- та звукозапису тощо. Тобто електронний документ – це не тільки текстовий документ.

4. Електронний документ повинен мати обов'язкові реквізити, передбачені нормами чинного законодавства.

Реквізити електронного документа за характером впливу на його юридичну силу поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язковий реквізит електронного документа – обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку й не матиме юридичної сили (ст. 1 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [2]).

Для різних електронних документів може бути передбачено різні обов'язкові реквізити (склад і порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством – ч. 2 ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [2]), однак обов'язковим реквізитом для всіх електронних документів є електронний підпис (накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа – ч. 2 ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [2]). Про обов'язковість такого реквізиту електронного документа, як електронний підпис, зазначається й у п. 14 ч. 1 Розділу II Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого Рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 [5]. Відсутність обов'язкового реквізиту, зокрема, електронного підпису, позбавляє електронний документ юридичної сили, а отже, він не може бути використаний як доказ у суді.

Факультативні (необов'язкові) реквізити не є необхідними для набуття електронним документом юридичної сили, однак вони, як і обов'язкові реквізити, є невіддільною складовою частиною електронного документа. Будь-який реквізит, який не передбачений нормами чинного законодавства або умовами договору як обов'язковий для конкретного електронного документа, треба вважати факультативним.

Варто зазначити, що в юридичній літературі заведено розрізняти юридичну та доказову силу судових доказів [6, с. 12–15]. Не впливаючи на юридичну силу електронного документа, факультативні реквізити можуть значно підвищувати його доказову силу, роблячи його більш релевантним доказом певних обставин справи. Зокрема, до факультативних реквізитів деякі науковці відносять електронну позначку часу [3, с. 5]. Електронна позначка часу – це електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу для засвідчення наявності цих електронних даних на цей момент часу (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII [7]). Саме наявність належним чином оформленої електронної позначки часу (зокрема, згідно з положеннями Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII [7] та Постанови КМУ від 7 листопада 2018 р. № 992 «Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг» [8]) буде для суду переконливим доказом факту існування конкретного електронного документа встановленого змісту на певний момент часу.

За місцем у структурі електронного документа його реквізити поділяють на зовнішні, тобто такі, що структурно не є частиною знаків та символів, якими фіксується зміст документа (електронний підпис, електронна печатка, електронна позначка часу), та внутрішні, які безпосередньо наявні в даних документа, незалежно від того, беруть вони участь у формуванні загального смислового контексту чи ні (заголовок документа, автор документа, резолюція, герб тощо) [3, с. 7].

Під час оцінки електронного документа як доказу в цивільній справі суд повинен перевірити відповідність встановленим вимогам – як обов'язкових, так і факультативних, як внутрішніх, так і зовнішніх реквізитів.

5. Електронний документ має таку ж юридичну силу, що й паперовий. Юридична сила електронного документа не може бути заперечена тільки через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися тільки на підставі того, що він має електронну форму (ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]).

Зазвичай електронні документи заведено порівнювати з паперовими документами, оскільки вони прийшли їм на заміну. Утім, варто зауважити, що термін «паперовий документ» не зовсім адекватно відображає суть явища, адже сьогодні документи можуть виготовлятися не тільки на папері, а й на пластику та інших сучасних матеріалах. Тому протипаперним електронним документам становлять матеріальні документи, тобто документи, інформація на яких відображена не в електронній формі, а жорстко зафіксована на певному матеріальному носії та є невіддільною від нього. Термін «паперові» застосовується до традиційних документів за звичкою, адже папір раніше був єдиним та сьогодні досі залишається найбільш поширеним матеріалом для виготовлення матеріальних документів. Загалом, матеріальними є всі інші документи, крім електронних. Якщо матеріальний (зокрема, паперовий) документ використовується як доказ у суді, він вважається письмовим доказом. Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного розв'язання спору (ч. 1 ст. 95 ЦПК [4]).

Переваги електронних документів над матеріальними очевидні. Серед них такі:

- 1) компактність носія;
- 2) легкість, зручність і точність копіювання;
- 3) можуть бути швидко та дистанційно надані до суду за допомогою системи «електронний суд», ЄСІТС, уможливають швидкий обмін копіями процесуальних документів і доказів між учасниками процесу без залучення поштової служби;
- 4) дають можливість здійснення електронного документообігу суду, який значно спрощує та пришвидшує всі процеси;
- 5) полегшують формування електронної справи;
- 6) дають можливість у перспективі відмовитись від паперових архівів і здійснити повний перехід на електронне зберігання документів, зокрема електронних справ, у судах, що значно економить простір і час працівників архіву.

Утім, не можна оминати й хибні електронних документів:

- 1) електронна інформація, яку містить електронний документ, може легко піддаватись змінам, а тому електронний документ потребує додаткових електронних засобів перевірки цілісності електронних даних та ідентифікації автора чи підписувача (електронний підпис, електронна печатка, електронна позначка часу);
- 2) з використанням електронних документів у процесі судового доказування пов'язана значна кількість ризиків: ризик пошкодження інформації у зв'язку з виходом з ладу обладнання чи внаслідок зловмисного втручання, ризик втрати конфіденційності інформації тощо;

3) накопичення великої кількості електронних документів потребує значних ресурсів для їх зберігання.

За стадіями виготовлення документи, зокрема, електронні документи, поділяють на оригінали, дублікати, копії й виписки [9, с. 96; 10, с. 211].

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу. Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством (ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]).

Дублікат документа – це повторний екземпляр оригіналу документа, який має юридичну силу оригіналу. Дублікат видається в разі втрати або пошкодження оригіналу документа. Через можливість створення необмеженої кількості оригіналів електронних документів та відсутності тісного зв'язку між електронним документом та його матеріальним носієм потреби оформлення дублікатів електронних документів зазвичай не виникає.

Копія електронного документа – це документ, який із точністю відтворює зміст оригінального електронного документа та всі його ознаки, однак не має юридичної сили оригіналу. Електронна копія електронного документа засвідчується в порядку, встановленому законом (ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]). До суду може бути подано як електронну, так і паперову копію електронного документа, що є доказом у цивільній справі. Електронна копія електронного документа, що подається до суду як доказ у цивільній справі, має бути засвідчена електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису (ч. 2 ст. 100 ЦПК [4]).

Крім подання електронних копій, положення ЦПК також дозволяють подавати до суду електронні докази (зокрема, електронні документи) в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом (ч. 3 ст. 100 ЦПК). Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством (ст. 7 Закону України «Про елек-

тронні документи та електронний документообіг» [2]). Проблема полягає в тому, що положення чинного законодавства не передбачають чіткого порядку засвідчення паперових копій електронних документів. Як зазначає Г. Морозова, «порядок засвідчення паперових копій законом досі не встановлений, як не визначене й коло осіб, уповноважених це робити. Проте паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Це унеможливило застосування порядку засвідчення копій письмових доказів до паперових копій електронних доказів» [11].

До Верховної Ради України навіть було подано Проект Закону про внесення змін до статті 100 Цивільного процесуального кодексу України (щодо засвідчення копій електронних доказів) № 8281 від 17.04.2018 р., яким пропонувалося закріпити у ЦПК нотаріальний порядок засвідчення паперових копій електронних доказів нотаріусами [12]. Утім, надалі цей законопроект був відкликаний і знятий із розгляду. Зрозуміло, що право нотаріуса засвідчувати такі копії має бути передбачено не лише процесуальним законодавством, а й законодавством про нотаріат з визначенням порядку такого засвідчення.

Загалом погоджуючись із твердженням Г. Морозової, потрібно вказати, що за відсутності спеціальних положень законодавства, які визначають порядок засвідчення паперових копій електронних доказів, стосовно засвідчення паперових копій електронних документів цілком придатні загальні правила про порядок засвідчення копій документів, встановлені п. 5.27 ДСТУ 4163-2003, адже електронний документ є лише одним з різновидів документів. Також якщо представником учасника справи є адвокат, він може посвідчувати паперові копії електронних документів для надання їх як доказів у цивільній справі на підставі п. 9 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI [13], адже спеціального обов'язкового способу посвідчення копій електронних документів поки що не встановлено.

Утім, варто зазначити, що паперова копія електронного документа, на відміну від електронної, не здатна відобразити зовнішні реквізити електронного документа, особливо за нею не можна перевірити наявність такого обов'язкового реквізиту як електронний підпис. Тому якщо одна зі сторін заперечує факт підписання електронного документа, суд повинен пересвідчитись у наявності електронного підпису шляхом витребування оригіналу електронного документа. Адже відповідно до частин 4 та 5 ст. 100 ЦПК учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу,

суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги [4].

Зокрема, Київський районний суд м. Одеси в Рішенні від 30.09.2019 року у справі за позовом про стягнення заборгованості за договором позики зазначив, що «подана до суду як доказ копія договору не може вважатися належним та достовірним доказом, оскільки не підтверджує факт підписання договору позики відповідачкою за допомогою одноразового ідентифікатора або ж за допомогою електронного цифрового підпису, який би відповідав вимогам спеціального Закону. З огляду на викладене, надана позивачем паперова копія договору позики № 52392 від 04.07.2016 року не відповідає вимогам ст. 79 і ст. 80 Цивільного процесуального кодексу України, щодо достовірності та достатності доказів, та не може бути доказом факту укладення договору» [14].

Виписка (витяг) – це оформлене відповідно до встановленого порядку точне відтворення тексту частини електронного документа з певного питання. Витяг заміняє копію і оформлюється у випадках, коли виготовлення копії електронного документа є неможливим чи недоцільним, зокрема з причини великого обсягу оригіналу. В судовій практиці доволі поширене використання як джерела доказової інформації витягів з електронних реєстрів.

Аналізуючи стадії оформлення електронних документів, варто окремо зупинитись на проєкті електронного документа. Варто зазначити, що проєкт електронного документа не є різновидом електронних документів, оскільки не має всіх реквізитів і, в першу чергу, електронного підпису (підписів). Проєкт електронного документа, зокрема, згадується у п. 35 ч. 1 Розділу II Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого Рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30, відповідно до якого проєкт електронного документа – це змістова частина електронного документа до його підписання [5]. Проєкт електронного документа не має юридичної сили, однак у деяких випадках може бути використаний у процесі судового доказування для підтвердження намірів сторін спору, зокрема намірів укласти договір. Водночас проєкт електронного договору, що не є електронним документом, необхідно відрізнити від електронного документа, що містить текст електронного договору, підписаний однією зі сторін і направлений з пропозицією підписання іншої сторони. У такому разі вже має місце самостійний електронний документ – оферта, який після

його підписання другою стороною перетвориться на інший електронний документ – електронний договір.

Крім суто матеріальних та електронних існують також комбіновані документи, тобто ті, які містять ознаки як матеріальних, так і електронних документів. Прикладом комбінованого документа може слугувати паспорт громадянина України у формі ID-картки. Частина інформації в такому документі відображена безпосередньо на матеріальному носії (пластику, з якого зроблена ID-картка), а частина – на безконтактному електронному носії. Так само комбінованим документом є й паспорт громадянина України для виїзду за кордон, який виготовляється у формі книжечки, правий форзац якої містить безконтактний електронний носій (ч. 4 ст. 22 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [15]).

Від матеріальних документів комбіновані відрізняє те, що частина інформації в них зафіксована в електронній формі, що дає можливість отримання більшого обсягу даних. Від електронних документів комбіновані відрізняє те, що навіть та інформація, яка зафіксована в електронній формі, жорстко прив'язана до носія (ID-картки та ін.). Вказане породжує питання про те, до якого виду судових доказів належать такі комбіновані документи: письмових чи електронних? Усе залежить від того, яку саме інформацію отримує з них суд. Якщо суду необхідна лише інформація з матеріального носія, то такий комбінований документ розглядається як письмовий доказ, якщо ж суд цікавить виключно інформація, що міститься на безконтактному електронному носії, тоді комбінований документ сприйматиметься як електронний доказ. У разі, якщо для суду важливою є як письмова інформація на матеріальній частині документа, так і електронна інформація, комбінований документ буде одночасно письмовим та електронним доказом.

Ця особливість фактично не дає змоги зробити повну копію комбінованого документа, оскільки скопіювати матеріальну та електронну частини інформації можна лише окремо. Водночас у разі подання копії комбінованого документа до суду, залежно від того, яка саме частина інформації копіюється та надається, вона має бути належним чином завірена за правилами, встановленими для письмових та/чи електронних доказів (переважно для суду достатньо копії тієї частини інформації з комбінованого документа, яка складає письмовий доказ).

Висновки. Документи, що використовуються як докази в цивільному судочинстві, за формою існування поділяються на три види: матеріальні;

електронні та комбіновані. У матеріальних документах (серед яких переважають паперові) інформація жорстко пов'язана з матеріальним носієм, невіддільна від нього; в електронних документах інформація зафіксована у вигляді електронних даних і не має жорсткої прив'язки до матеріального носія (матеріальний носій може бути легко змінений); комбіновані документи містять окремі ознаки як матеріальних, так і електронних документів.

Електронні документи як докази в цивільних справах мають такі ознаки: 1) повинні мати всі властивості судових доказів (належність, допустимість і достовірність); 2) мають усі характеристики електронних доказів, оскільки є їхнім різновидом; 3) доказова інформація в них може існувати у формі тексту, графічного зображення, плану, фотографії, відео- та звукозапису тощо; 4) повинні містити обов'язкові реквізити, передбачені нормами чинного законодавства, серед яких обов'язково – електронний підпис.

Особливістю використання електронних документів як доказів у цивільних справах є те, що їхня юридична сила залежить від наявності електронного підпису, а доказова сила збільшується завдяки наявності в них таких зовнішніх реквізитів, як електронна печатка, електронна позначка часу або кваліфікована електронна печатка чи кваліфікована електронна позначка часу.

Література

- Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. *Офіційний вісник України*. 2018. № 23. Ст. 770.
- Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.
- Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 20 с.
- Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
- Положення про автоматизовану систему документообігу суду : Рішення Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>.
- Андронов І.В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 14 вересня 2020 р. / Уклад.: Стоянова Т.А., Островська Л.А Сатановська О.В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н.Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2020. С. 12–15. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13083>.
- Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017 № 45. Ст. 400.
- Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 р. № 992. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3227.
- Гонгало С.И. Классификация электронных документов как объектов судебной технико-криминалистической экспертизы документов. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. № 367. С. 95–97.
- Сіренко О.В. Електронні докази у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 208–214.
- Морозова Г. З оригіналом не згідно. *Закон і Бізнес*. 2018. № 18–19. URL: https://zib.com.ua/ua/print/132878-abi_notariusi_mogli_zasvidchuvati_papеровi_kopii_e-dokaziv_z.html.
- Проект Закону про внесення змін до статті 100 Цивільного процесуального кодексу України (щодо засвідчення копій електронних доказів) № 8281 від 17.04.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8281&skl=9.
- Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
- Рішення Київського районного суду м. Одеси від 30.09.2019 р. у справі № 520/17122/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84585928>.
- Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 51. Ст. 716.